

Ur *Fjärde internationalen* (Göteborg) 4/1996

*I en kortfattad översikt går **Kjell Östberg** igenom arbetstidsfrågan i Sverige och lyfter fram hur frågan är en social fråga par excellence.*

Åttatimmarsdag och arbetstidsförkortning i Sverige

av Kjell Östberg

Med en viss tillspetsning skulle man kunna säga att arbetarrörelsen som massrörelse föddes med kravet på arbetstidsförkortning. Vid sidan om kravet på allmän rösträtt stod detta högst upp på den unga arbetarrörelsens program och plakat. De första stora samordnade internationella massdemonstrationerna – första maj 1890 – hade en samlande paroll: 8-timmarsdagen.

Runt om i världen samlades miljontals arbetare. På Gärdet i Stockholm samlades bortåt 50 000 människor för att lyssna på talare som Hjalmar Branting, August Palm och Hinke Bergegren och för att demonstrera för det krav som på ett flygblad formulerades som:

*åtta timmar verka för åtta kronors päng
åtta timmar fritt och åtta uti säng.*

Parlament och utomparlament

Att kravet på en drägligare arbetstid var så centralt är knappast ägnat att förvåna när man tar del av den tidens statistik. Vissa grupper, som bageriarbetare, hade på 1880-talet 15-18 timmars arbetsdag. Också relativt välbetalda yrken, som murarna, arbetade 14-16 timmar. Den genomsnittliga bruttoarbetstiden för en industriarbetare uppskattades till 12-13 timmar, då ingick i regel cirka 1-timmas måltidsraster i detta.

För många arbetare var frågan om arbetstiden väl så viktig som lönefrågan. Vid den första stora strejken i Stockholm, träarbetarstrejken 1881, var kravet på ro timmars arbetsdag lika centralt som lönekravet, och dessutom det krav man lyckades realisera. Det var inte heller svårt för arbetarna att motivera sina krav. Som det heter i den resolution som antogs på Gärdet 1890:

”...Vi fordra arbetstidens begränsning huvudsakligast av följande skäl

- 8-timmarsdagen skulle sätta en damm för den fysiska och intellektuella urartning, som nu hotar arbetarklassen som en följd av dess omänskligt långa, i förtid utslitande, hälsoförstörande arbetstid...
- 8-timmarsdagen skall ge arbetaren tid och krafter att ägna sig åt sin intellektuella och moraliska utveckling som fri människa och medborgare; den blir även ur denna synpunkt en den mäktigaste hävstång för arbetarklassens höjande ännu inom det nuvarande samhällets ram, på samma gång den fostrar arbetarklassen för dess höga uppgift att grundlägga en ny samhällsordning.”

Men förutom dessa två motiv – att hindra arbetarklassens fysiska och psykiska förslitning och att skapa möjligheter för arbetarna att utveckla sin intellektuella verksamhet – fanns redan här ett tredje motiv: en arbetstidsförkortning skulle också vara ett verksamt medel för att få in fler i produktionen:

”...• 8-timmarsdagen skulle, allmänt genomförd, ha till omedelbar följd en förminskning av den reservarmé av arbetslösa, som den nuvarande ekonomiska ordningen skapar, och redan därigenom åstadkomma en väldig lyftning i hela arbetarklassens läge.”

Men det visade sej snart att denna uppfattning, att 8-timmarsdagen skulle kunna vara ett medel mot arbetslösheten, redan från början var omstridd inom socialdemokratin. Kopplingen gjordes framför allt av de delar av partiet som hade en facklig förankring. Däremot kom den grupp som kommit att kallas "intelligensarna" snart att ifrågasätta detta samband – medan det i stort sett rådde enighet om de andra argumenten för 8-timmarsdagen. Ledare för denna grupp, med i regel borgerlig bakgrund, var Hjalmar Branting, och under 1890-talet hörde också namn som Gustaf Steffen och Axel Danielsson dit. Med stöd av borgerliga ekonomer som Brentano och Hobson hävdade dessa att en arbetstidsförkortning inte skulle påverka arbetslösheten. Arbetsgivarna anställde inte fler arbetare när dagen blev kortare, utan införde i stället bättre maskiner och ökade intensiteten i arbetet. Den positiva effekt som följde av detta var att det befrämjade stordrift och ökad produktivitet. Därför lade också till exempel tidningen *Social-Demokraten* ner stor möda på att försöka övertyga arbetsgivarna om att de skulle tjäna på en sådan reform. Men den skulle i detta avseende endast indirekt förbättra arbetarnas ställning, genom att det ökade samhällets nationalförmögenhet.

Skillnaden mellan de olika synsätten skulle kortfattat kunna uttryckas i ett par ord: synen på klasskampen. För gruppen kring Branting var vägen till 8-timmarsdagen entydig: en statlig lagstiftning. Under de givna maktförhållandena krävde detta att man kunde påverka de parlamentariska institutionerna – därav den vikt man lade vid att argumentera för de positiva samhällsekonomiska konsekvenserna av en sådan reform.

För den fackligt förankrade gruppen var kravet på lagstiftad 8-timmarsdag också självklar. I resolutionen från 1890 hette det att:

"...Vi fordra vidare denna 8-timmarsdag lagstadgad, icke som skulle vi förbise möjligheten att vinna en kortare arbetstid även genom den organiserade arbetarklassens direkta påtryckning av arbetsmedlens nuvarande ägare, utan emedan vi anser det vara samhällets skyldighet att genom lagstiftningen komma de ekonomiskt svagare arbetarna till hjälp, dels för att åt de sämre organiserade yrkena vinna samma förmåner som de starkare helt eller delvis uppnått, dels för att trygga alla för återfall i den långa arbetstidens elände.

I första hand fordra vi, att staten och kommunerna som arbetsgivare föregå med gott exempel och överallt införa 8-timmarsdagen."

Men fackföreningsrörelsen, tydligast företrädd av metallarbetarna, nöjde sig inte med en lagstiftad 8-timmarsdag. På samma gång krävde de avskaffande av ackordlön och införande av timlöner och minimilöner för att just på så sätt kunna gardera sig mot att en sänkt arbetstid bara skulle leda fram till en ökad utsvettning. En kombination av fackliga och politiska och av parlamentariska och utomparlamentariska metoder var den enda garantin för att arbetstidsförkortningen skulle kunna bli verklig och samtidigt föra in arbetslösa i produktionen, menade alltså denna riktning inom arbetarrörelsen.

Rösträtt och arbetstid

Det tog åtskilliga decennier innan 8-timmarsdagen äntligen kunde genomföras. De motioner socialdemokraterna väckte i frågan i riksdagen avlogs regelbundet. Genom den fackliga rörelsens ökade styrka kunde 10-timmarsdagen införas avtalsvägen för ett allt större antal arbetargrupper, men längre än så var det svårt att komma.

När 8-timmarsdagen äntligen blev verklig, i första världskrigets slutfas, visade det sig också att just kombinationen av parlamentarisk och utomparlamentarisk kamp var det som gjorde reformen möjlig.

8-timmarsdagen och allmän rösträtt – återigen visade det sig att dessa krav var intimt förenade – genomfördes i en stor del av den industrialiserade världen omkring 19w. Sambandet med de revolutionära resningarna runt om i Europa är uppenbar.

Direkt inspirerade av den ryska revolutionen, och av den hungersnöd som första världskriget medfört, gick Sveriges arbetare ut på gatorna våren 1917, i vad som kommit att kallas den svenska potatisrevolutionen. De krävde mat, men också inflytande över det samhälle de dittills varit utestängda från. Löfte om demokratiseringar, och upprättandet av ett handelsavtal med västmakterna som garanterade import av viktiga livsmedel, gav borgarklassen tillfällig respit.

För första gången fick socialdemokraterna säte i regeringen. Edén-Brantings koalitionsregering mellan liberaler och socialdemokrater tillsatte omgående flera kommissioner, för att bland annat lägga fram förslag till allmän rösträtt och en arbetstidsreform. Högern vägrade emellertid i det längsta att gå med på en demokratisering av den första kammaren, och att släppa fram kvinnorna till valurnorna, och arbetsgivarna motsatte sig bestämt varje arbetstidsförkortning. Men när så den svenska högerens viktigaste ideologiska stödjepunkt, det tyska kejsardömet, störtades i den tyska revolutionen hösten 1918 var paniken åter nära att bryta ut hos den svenska borgerligheten. Inom loppet av några veckor genomförde en urtima riksdag, som egentligen kallats in för att diskutera statstjänstemännens löner, den allmänna rösträtten för både män och kvinnor. Och över en natt kapitulerade arbetsgivarna i sitt motstånd mot 8-timmarsdagen.

”...En arbetstidslagstiftning på åttatimmarsdagens principer blev oundviklig i samband med den våldsamma skakning, som gick över världen efter de tyska och österrikiska revolutionerna. Löftet att genomföra en sådan gavs under novemberdagarna 1918, då det gällde att stärka de lugna element inom den svenska arbetarvärlden mot den våldsamma stämning som då gick genom landet”, beskrev en av de som närmast varit inblandad i händelserna ett par år senare.

1919 antog också riksdagen en lag om 8 timmars arbetsdag.

Även om arbetsgivarna insett att 8-timmarslagen inte gick att hindra, lade de emellertid ner stora ansträngningar på att urvattna den så mycket som möjligt. Undantagen från lagen var så omfattande att den i stora stycken kan beskrivas som ett såll. Alla statsanställda, anställda inom jordbruket, många anställda inom kommunikationsväsendet osv undantogs. Undantagen hade också en klar könsprofil: de flesta jobb där kvinnor dominerade undantogs från rätten till 8 timmars arbetsdag, till exempel hembiträden, vårdpersonal, affärsbiträden och serveringspersonal och en betydande del av de kontorsanställda undantogs också. (Att detta kunde genomföras kastar för övrigt ett obarmhärtigt ljus över arbetarrörelsens reaktionära kvinnopolitik. Några år tidigare hade LO och socialdemokraterna drivit igenom en lag om förbud mot kvinnligt nattarbete vilket utestängt ett stort antal kvinnor från vissa – i regel välbetalda arbeten – som delvis utfördes nattetid. Motivet var en påstådd omtanke om kvinnors väl och hälsa. Nu accepterade man, utan varje omtanke om de bräckliga kvinnorna, en helt oreglerad arbetstid för 100 000-tals kvinnor som arbetade inom vården, på kontor eller som hunsade pigor hos överklassen.)

I själva verket omfattade åttatimmarslagen bara 16 procent av den yrkesarbetande befolkningen, i huvudsak industriarbetare.

Den reella arbetstidsänkningen urgröptes också. Tidigare hade en betydande del av måltidsrasterna räknats in i arbetstiden, de lades nu utanför de åtta timmarna. Genom detta kunde bortåt hälften av den formella arbetstidsförkortningen i realiteten utebli. Inte heller fick arbetarna full ekonomisk kompensation för arbetstidsförkortningen; kostnaderna delades av

arbetsgivare och arbetare. Och naturligtvis var 8-timmarsdagen beräknad på en 6-dagarsvecka. I realiteten förlades arbetstiden i regel så att man arbetade 8-timmar under fem dagar och 5-timmar på lördagar. Lagen var inledningsvis ett provisorium och antogs definitivt först 1930, då med i stort sett samma utformning som 1919. Först 1954 avskaffades de flesta undantagen till arbetstidslagen. Så lång tid dröjde det innan 8-timmarsdagen blev en realitet för den överväldigande delen av arbetskraften. Det bör vidare noteras att diskussionen om betydelsen av arbetstidsförkortningen för att skapa fler arbeten var så gott som helt frånvarande under debatten om 8-timmarsdagen 1918-1920.

Arbetstid och arbetslöshet

Under 1930-tallkrisens omfattande massarbetslöshet dök emellertid frågan om en ytterligare arbetstidsförkortning upp. Till en del hade kravet sitt ursprung hos Fackföreningsinternationalen som drev kravet på 40 timmars arbetsvecka för att bekämpa arbetslösheten. Den fick till och med det internationella samarbetsorganet ILO (International Labour Organisation), knutet till Nationernas förbund, att anta en resolution med detta syfte. Till 1930 års riksdag motionerade kommunisterna om 7-timmarsdag med syfte att bland annat minska arbetslösheten. Motionen avslogs utan någon som helst debatt, och den avfärdades med några förlöjligande fraser i LO:s tidning *Fackföreningsrörelsen*.

Men kravet visade sig ha en stark förankring bland fackföreningsrörelsens medlemmar. Till LO:s kongress 1931 förelåg inte mindre än 20 motioner med krav på såväl 6- som 7-timmars arbetsdag.

”...Det har uppstått en omfattande arbetslöshet av permanent karaktär, vilket nödvändiggör åtgärder från arbetarorganisationernas sida att söka få in så många som möjligt i arbetsprocessen. En åtgärd som med säkerhet skulle medföra nya arbeten är en förkortning av arbetstiden”, skrev till exempel Stenarbetarförbundets avdelning 12, och fortsatte: ”...Detta krav rättfärdigas redan av den ökade arbetsintensiteten samt den tekniska utvecklingen över huvud taget. Men förkortningen av arbetstiden är även ett solidaritetskrav för arbetarklassen, det är den plikt som åligger de arbetande massorna gentemot deras arbetslösa kamrater... Det är självklart att lönekompensation må erhållas för den förkortade arbetstiden.”

Under påtryckningar från Fackföreningsinternationalen uttalade LO-ledningen sin anslutning till kravet på 40-timmarsvecka. Men något annat än läpparnas bekännelse var det knappast frågan om; i samma veva uttalade kongressmajoriteten uppfattningen att ett realiserande av detta krav var ”...en mycket svår uppgift, som säkerligen kommer att kräva stora ansträngningar under en avsevärd tid för att förverkligas.” Och LO:s föredragande på kongressen sammanfattade entydigt vad LO-ledningen egentligen tyckte:

”..I och för sig är det glädjande, att man på landsorganisationens kongress diskuterar denna fråga och framför allt att en så stor skepticism framkommit mot de långtgående kraven på arbetstidens förkortning. Detta visar, att vår organisation nått den mognad, att man fäster mindre avseende vid agitationsparoller än vid praktiska resultat.” Inte förvånande uteblev, med en sådan inställning, de arbetstidsförkortande resultaten för lång tid. Det dröjde mer än ett kvartssekel innan nästa lagstadgade arbetstidsförkortning genomfördes, och först 1973 var 40-timmarsveckan ett faktum. I stort sett avvisade alltså socialdemokratin och den socialdemokratiskt ledda Landsorganisationen principiellt arbetstidsförkortning som ett verksamt medel för att bekämpa arbetslösheten under hela 30-talskrisen. Återigen var det i stor utsträckning inställningen att ensidigt lita på den parlamentariska vägen som ledde fram till denna defaitistiska inställning.

Om socialdemokraterna och LO-ledningen hade varit intresserade hade de kunnat följa ett alternativt scenario, som just då utspelade sig i Frankrike. Där förde en väldig strejkvåg fram

en radikal folkfrontsregering till makten sommaren 1936. Under ledning av socialister och radikala liberaler genomfördes ett omfattande socialt program. Det centrala kravet i detta program var – 40 timmars arbetsvecka som ett medel att bekämpa arbetslösheten. (så klarade sig den franska arbetarklassen också så mycket bättre än arbetarna i övriga jämförbara europeiska länder). Men en sådan kombination av parlamentariska och utomparlamentariska medel har inte ingått i den svenska socialdemokratins politiska arsenal alltsedan intelligensarna tog över partiapparaten i slutet av förra seklet.

Lästips

Den som vill skaffa sig en närmare översikt kan med fördel ta del av följande böcker och artiklar. Om diskussionerna i slutet av 1800-talet se Ingrid Millbourn. ”*Rätt till maktighet*” *Om den svenska socialdemokratins lärprocess 1885-1902*, Stockholm: Symposium, 1990. Om arbetstidslagstiftningens utveckling under 1900-talet se Hans Hellström, *Struktur, aktör eller kultur? Arbetstidspolitik i det industrialiserade Sverige*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1992. För masskampens och folkfrontens problem och möjligheter det vill säga om hur parlamentarismens och utomparlamentarismens olika villkor kan utnyttjas till löntagarnas fördel se Leo Trotskijs diskussion i artiklarna ”Vart går Frankrike?” och ”Än en gång, vart går Frankrike?” i: Leo Trotskij, [Om Frankrike \(1934-36\)](#) (på marxistarkiv.se). För en översikt om arbetstidsutvecklingen internationellt se Archibald A. Evans ”Work and Leisure” i: *International Labour Review* no 1/1969. (Genève)